

2. Бебик В.М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. Інформація і право, №1(1) / В. Бебик. - К. : МАУП, 2011. - С.41-49.
3. Зинченко В.П. Большой психологический словарь. / В.П.Зинченко, Б.Г.Мещеряков. - СПб.: Питер. 2003. - 632с.
4. Кант И. Соч.: В 6 т. /И.Кант - М.: Наука, 1966. Т. 6, с. 11
5. Кремень В.Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В.Г. Кремень // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 1. – С. 3-6.
6. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – М.: Смысл. 2003. – 487 с.
7. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб.: Питер. 2003. – 352 с.
8. Психология сознания./ [Сост. и общая редакция Л.В.Куликова]. – СПб: Питер. 2001. – 480 с.
9. Психологічний словник / [ред. В. І. Войтко]. – К.: Вища школа. 1982. – 215 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Эмиль Франкл. - М.: Прогресс. 1990.- 368с.
11. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности /Роберт Эммонс. – М.: Смысл. 2004. – 416 с.

В статье проведена систематизация представлений современных авторов про духовность и смысл. Раскрывается механизм формирования смысловой структуры личности. Обосновывается тезис про то, что духовность формируется как смысловая установка по отношению к человеческой деятельности в целом. Рассматриваются особенности развития духовности личности в условиях глобализации и информатизации общества. Акцентируется внимание на том, что условием свободы человека в современных условиях является осознание им своего места в мире.

In the article systematization of presentations of modern authors is conducted about spirituality and sense. The mechanism of forming of semantic structure of personality opens up. A thesis is grounded about that spirituality is formed as a semantic setting in relation to human activity on the whole. The features of development of spirituality of personality are examined in the conditions of globalization and informatization of society. Attention is accented on that the condition of freedom of man in modern terms is realization by him the place in the world.

В.В. Кізіма (м.Київ)

САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Актуальність даної теми зумовлена тим, що велика кількість членів сучасного українського суспільства орієнтована, насамперед, на підвищення соціального статусу та досягнення фінансового успіху. Такий вектор розвитку призводить до нівелювання загальнолюдських цінностей родини, дружби, любові. В результаті інтенсифікуються переживання відчуження, ізоляваності, самотності, що відчутно знижує якість життя особистості, негативно впливає на продуктивність її діяльності, здатність до самореалізації. Необхідним є дослідити, чи дійсно ці фактори пов'язані між собою. Чимало західних мислителів ХХ сторіччя - філософів та психологів – вважали, що пов'язані і звертали увагу на ці явища, пропонували свої способи виходу із ситуації, що склалася (Р.Мей, С. де Бовуар, Ф.Перлз, А.Камю та ін.). «Те, що знає класових, расових чи вікових кордонів, самотність сьогодні – це великий зрівнювач всього і вся» [22, р.16]. Сучасний американський психолог І.Ялом писав про те, що занепад, принаймні у США, таких інституцій як велика родина, стабільні сусіди, церква, місцева торгівля тощо невпинно веде до того, що зростає міжособистісне відчуження [20].

Предметом дослідження є самотність як соціально-психологічний феномен.

Мета статті: окреслити понятійний простір категорії «самотність» в соціально-психологічній традиції.

Завдання роботи:

1. Здійснити реферативний огляд вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої дослідженню самотності.
2. Окреслити основні підходи до трактування категорії самотності.
3. Визначитись із власним баченням поняття «самотність» як відправного пункту методолого-теоретичної бази подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явища самотності, ізоляції, їх переживання є загально знайомими. Стани самотності, покинутості, нецікавості для оточення, непотрібності, відірваності від інших можуть тимчасово переживатися на різних вікових етапах, загострюючись у підлітковому віці та старості, набуваючи нестерпної інтенсивності у кризових життєвих ситуаціях.

Сам феномен самотності у психології розглядався і досліджувався з різних сторін: як психічний стан (Є.Є.Рогова, Р.С.Немов), як явище, зумовлене недостатністю спілкування, порушенням соціальних зв'язків (К.С.Абульханова-Славська, І.С.Кон, У.Садлер), як відчуття, що виникає при усвідомленні різниці між своєю позицією та бажаннями соціума (К.Роджерс, Е.Пепло).

Наразі, науковці активно проводять дослідження самотності, ізолюваності, відчуття непотрібності, внутрішньоособистісної та міжособистісної ізоляції, фундаментальної ізоляції; методів опанування самотності, ефективних способів позбавлення самотності, відчуженості, переживання самотності та ставлення до нього тощо (Д.О.Леонт'єв, Е.Н.Осін, З.С.Перлова), самотність як суб'єктивне переживання, його соціально-психологічні особливості (Т.Джонсон, Є.Н.Заворотних, Е.Пепло, А.Садлер), самотність, відчуження та їх психологічні аспекти (О.Б.Долгінова, О.В.Неумоева), різні види самотності (Ф.Г.Майленова, О.І.Скорова), способи опанування самотності (І.Соловейчик, М.А.Чулкова).

Також, українські вчені розглядають феномен самотності як предмет вивчення соціальної психології (В.М.Радчук, М.П.Струджій), самотність як характеристику людського буття (Л.Я.Фльорко), соціокультурний вимір самотності у життєвому світі особистості (Б.М.Голота), реадaptaцію до соціума, опанування самотності у зрілому віці вивчала Н.Є.Завацька, різні способи опанування самотності (Р.М.Ткач), деструктивні наслідки самотності (О.Г.Лосієвська, К.О.Стецюра, В.В.Хведчук), страх самотності (М.М.Мовчан, І.М.Цимбалюк).

Доцільним вбачається розрізнення різних видів самотності у психологічному контексті (Р.Вейс, Г.Зілбург, В.Кудрявцев, Ф.Г.Майленова, К.Мустаке, І.М.Слободчиков, І.Ялом). За В.Кудрявцевим та І.М.Слободчиковим [13], явище самотності поділяється на усамітнення, відчуження та ізолюваність. Усамітнення виступає як вільний інтимно-психологічний акт, у якому людина намагається досягти своєї ідентичності. Поняття відчуження у цьому випадку перегукується з терміном «внутрішньоособистісна ізоляція» (у Ф.Г. Майленової [6]), що означає процес, завдяки якому людина відділяє частини себе одну від одної. У цьому випадку мова йде про патологію. Третім видом виступає ізоляція, яка несе в собі негативний зміст, примусовий характер самотності (або «міжособистісна ізоляція»). Вона може виникати через географічну віддаленість, через особисті акцентуації характеру, через зниження культуральних факторів (ролі родини у державі, сусідського оточення, родинного лікаря тощо) у суспільстві тощо. Також, К.Мустакас, І.Ялом виділяють фундаментальну ізоляцію, що є однією з кінцевих даностей життя, присутньою у кожного і такою, якої неможливо позбавитись. Вона наявна лише через те, що людина взагалі з'явилася на світ – на самоті, і через те, що обов'язково його покине, теж на самоті.

На сьогоднішній день у психологічній науці відсутнє однозначне визначення поняття «самотність». Деякі вчені визначають його як особистісне переживання, індивідуальний феномен [12; 19], проте не можливо відкидати те, що воно завжди пов'язане із зовнішнім

світом. Тому, необхідно зауважити, що переживання самотності не є суто питанням психології особистості чи психології розвитку, а перш за все, - соціальної психології.

У своїй роботі ми виходимо з розуміння самотності як стану людини, яка усвідомлює факт своєї відстороненості та відчуження від світу інших людей (Є.Є.Рогова) [10, с.22] та як переживання людиною своєї відірваності від спільноти людей, історії, сім'ї, природи, культури (І.М.Слободчиков) [13, с.27]. Тобто нами вбачається, що самотність є усвідомленим переживанням людиною своєї відстороненості від Іншого, навколишнього світу та соціуму, а також, відсутністю зворотного зв'язку від них.

М.М.Мовчан звертає увагу на те, що у сучасній науці існує вісім теоретичних підходів до самотності і, відповідно, виділяє: соціологічну, феноменологічну, психодинамічну, інтимну, загальносистемну, інтеракціоністську, когнітивну, екзистенціальну моделі [8]. Переважна частина з них орієнтується на розуміння самотності як відсутності або нестачі контактів з представниками навколишнього світу (друзями, партнером або людьми загалом). Проте, існують й інші погляди на природу самотності.

Виділимо декілька основних підходів, які тісно пов'язують внутрішньоособистісне переживання індивідом самотності із соціальним оточенням:

1. Самотність як брак комунікації, спілкування з іншими людьми, відсторонення від світу інших

Більшість вчених різних напрямків дотримувалися і продовжують розділяти саме цю позицію - І.В.Бабанова, Д.Гев, Е.Е.Рогова, І.М.Слободчиков, Н.О.Харламенкова та ін. [10; 13; 18; 21;]. Сучасний український філософ Н.В.Хамітов визначає самотність як «стан, пов'язаний із втратою людиною зв'язків з колективом, сім'єю, суспільством» [17, с.188].

Р.Вейс розділяє самотність на емоційну та соціальну, оскільки вважає, що самотність є продуктом комбінування двох факторів – особистісного та ситуативного. Емоційна самотність виникає через відсутність значущих інтимних зв'язків у родині, коханні тощо. Соціальна самотність виникає через нестачу дружніх та соціальних зв'язків у суспільстві. Такий підхід демонструє, що в його основі також лежить розуміння самотності як відчуття що виникає через відсутність комунікації з іншими людьми.

Дійсно дивно, як у сучасному суспільстві, де спостерігається високий рівень урбанізованості, притоку населення до міст, скупчення людей; при цьому стрімко розвиваються інформаційні технології, полегшення можливостей зв'язку між людьми і досі залишається самотність. Довгий час у психології панувало визначення самотності через дефіцит спілкування особистості з іншими. Цей аспект звісно є суттєвим, проте, проведені дослідження [5] показали що наразі людині зовсім не обов'язково фізично знаходитись самій, аби почуватись самотньо. Тому, не можна розглядати самотність лише як почуття, що виникає внаслідок браку комунікації з іншими, хоча цей фактор безперечно підвищує гостроту переживання, усвідомлення індивідом його самотності.

У цьому контексті цікавими є пояснення деяких екзистенціалістів, які говорили про притаманну кожному самотність як наслідок неможливості спілкування з Іншим, його розуміння; неможливість прийняття одними людьми інших людей, людиною людини [1]. На думку Ж.-П. Сартра, людина взагалі не може вступати у відносини з іншого, не порушуючи її свободу, що, звісно ж, несе негативний вплив. Тому, людина є самотньою і такою, яку ніхто не може зрозуміти, і вона сама не може зрозуміти і відчутти справжні почуття до іншого [11].

2. Самотність, як результат соціально-економічної моделі суспільства

Крістофер Сводер у книзі «Особистість при капіталізмі. Міжособистісне спілкування та економічні зміни у пострадянських країнах» приходять до висновку, що у країнах з ринковою економікою наявна тенденція індивідуалізації. Спираючись на численні дослідження у різних країнах світу, він виявив що розвиток країни, її економічної моделі пов'язаний з направленістю у житті всього суспільства та його членів [23]. У ринкових системах нівелюються цінності дружби, щирості, справжніх почуттів, породжуються відчуття конкуренції, жага до перемоги, недовіра людей один до одного. І як наслідок,

відсутність справжніх емоційних зв'язків породжує відчуття самотності, відірваності, покинутості.

На таку ж соціальну природу самотності звертав увагу Е.Фром. Він пов'язує феномен відчуження з капіталізмом, «ринковою орієнтацією соціального характеру» [15; 16]. Слейтер звертає увагу на те, що проблемою сучасної особистості є не «направленість на зовнішнє», а індивідуалізм, розповсюджений у суспільстві який пригнічує природні потреби людини до спілкування, співпереживання [9]. Сучасний соціолог З.Бауман зробив з такого підходу наступний висновок: «Головне з того, що пізнається у компанії інших людей, – це те, що єдина послуга, яку вони можуть надати одне одному полягає у пораді, як можна вижити у власній безвихідній самотності» [2, с.134].

3. Самотність як невід'ємна частина людського буття

У даному випадку можна також говорити про соціальну природу цього явища, оскільки воно, на думку багатьох вчених-екзистенціалістів, притаманне абсолютно всім людям. «Наскільки б близькими ми не були до когось, між нами завжди залишається остання нездолана прірва; кожен з нас насамоті приходить у світ і на самоті мусить його лишати» [20, с.13]. Проте, завдяки такому баченню самотності народжується і розуміння того, що усвідомлення людиною цієї самотності, фундаментальної ізоляції, усвідомлення того, що вона є абсолютно неповторною і не поєднаною з іншими людьми, від початку дає їй можливість проживати життя ширше, відчувати кохання, розуміти іншу людину повністю окремо від себе, такою як вона є [20].

Схожій позиції притримується й інший представник екзистенційного напрямку - К.Мустакас. Він розглядає фундаментальну, буттєву самотність (якій він дає назву «істинної самотності») як основу для життя, творчого розвитку. Справжня самотність виходить із конкретної реальності самотнього існування та із зіткнення особистості з граничними життєвими ситуаціями (народження, смерть, життєві зміни), які переживаються насамоті [5].

З точки зору соціальної психології, поняття самотності визначається в дисертаційному дослідженні С.Л.Вербицької: «Самотність – це психічний стан, що активує емоційне переживання процесу взаємодії між суб'єктом та життєвою ситуацією і регулює ступінь внутрішньої або зовнішньої активності суб'єкта» [3, с.207]. Такий підхід демонструє діалектичний зв'язок між внутрішніми переживаннями індивіда та соціальною ситуацією у якій він знаходиться. Вона впливає на його безпосереднє почуття, проте, у наслідку, сам індивід також впливає на оточуюче середовище: понижуючи рівень своєї активності він створює такі умови у суспільстві, у яких інші члени суспільства також можуть почати почуватись самотньо через брак взаємодії, відкритого ставлення, спілкування з іншими людьми тощо.

На нашу думку, самотність також можна вважати соціально-психологічною категорією, оскільки у ній завжди присутні суб'єкт-об'єктні відносини. Можна погодитись з тим, що «у самому загальному вигляді всі людські стосунки можна розділити на ставлення до предмету та ставлення до іншої людини. ... Люди виробляють не лише своє предметне буття, а й відносини один з одним» [1, с.8]. При відсутності таких стосунків формуються негативні тенденції і порушення зв'язку між внутрішнім і зовнішнім світом людини. По-перше, у відчутті відстороненості, браку відповіді з боку оточення, інших. Суб'єктивний світ людини, яка переживає самотність, дійсно чи уявно не отримує відклику з боку об'єктивного світу інших. По-друге, навіть, коли особа відчуває самотність незалежно від комунікації з оточуючим світом та людьми, вона сама ніби розщеплюється і дистанціюється від самої себе, відчуває брак себе. Її суб'єкт відчуває самотність по відношенню до її об'єкта. К.Маркс розглядав відчуження між людьми як наслідок відчуження людини від самої себе. А корінням відчуження людини від самої себе вбачав її відчуження від продукту своєї праці. «Коли людина протипостає самій собі, то їй протипостає інша людина» [7, с.94]. У цьому випадку можна говорити про поступовість виникнення почуття самотності: спочатку на людину впливають умови її життя, вона відчувається відчужено від самої себе та від зовнішнього світу і зовнішній світ стає відчуженим від неї.

Також, самотність нерозривно пов'язана з існуванням суспільства, оскільки це поняття є не абсолютним, а відносним, адже не існує відчуття самотності, навіть в уяві, без його діалектичної протилежності: без наявності відчуття приналежності, причетності, не-самотності.

Як ми бачимо, серед існуючих поглядів на проблему самотності превалюють трактування її як негативного відчуття, яке заважає особистості у житті (окрім, звісно ж, екзистенційного підходу щодо фундаментальної ізоляції). Більшість учених зосередилась на «психологічній», «вторинній самотності», не відкидаючи, при цьому, «екзистенційної», «первинної» самотності [4, с.303]. Ці представники інших напрямків також виділяють позитивну частину феномену самотності, яка теж нерозривно пов'язана із оточуючим світом. Цей феномен має назву «усамітнення». У самому слові можна побачити зв'язок цього явища з іншими людьми, бажання відсторонитись від них, свідомий відхід від зовнішнього світу. Зазвичай, усамітнення розглядається як вільний вибір людини, усвідомлене бажання бути одному, відпочинок, можливість нового глибшого пізнання світу (С.Г.Корчагіна, Б.Міюскович, М.М.Мовчан, М.Монтень, Л.Симонова, К.Хорні та ін.). Вбачається цікавим інший погляд на це явище. Нільс Крісті проводив дослідження у кемпхїлл-поселеннях Норвегії. Він прийшов до висновку, що «Соціальне життя побудоване таким чином, що це життя без маскуванню. Тому усамітнення там не має першорядного значення. Якщо майже все відомо – відпадає потреба у приховуванні. Тому легше бути самим собою серед інших. І тому тут можна відчути ту свободу, яку зазвичай пов'язують з уявленням про усамітнення» [14, с.43-44]. Спираючись на цей досвід, можемо зробити висновок про те, що бажання і потреба в усамітненні, як власне і це явище, також залежать від оточуючого світу і пов'язані із стосунками у суспільстві між індивідом та іншими людьми.

Висновки. Отже, ми можемо бачити, що самотність являється соціально-психологічною категорією і виступає суспільним, а не лише індивідуальним явищем. Також, можна говорити про нього, у більшості випадків, як про негативне явище. Тому, вбачається необхідним дослідити якими способами можливе його опанування.

Література

1. Атаманчук Г.А. Проблема межличностных отношений во французском атеистическом экзистенциализме (Критический анализ): автореф. дисс. канд. филос. наук: 09.00.03/ Геннадий Андреевич Атаманчук/ К., 1983. – 23с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман/ Пер. с англ. под ред В. Л. Иноземцева. - М.: Логос, 2002. – 390с.
3. Вербицкая С.Л. Социально-психологические факторы переживания одиночества: дисс. канд.. псих. наук: 19.00.05/ Светлана Львовна Вербицкая. - СПб, 2002. – 218с.
4. Джонг-Гирвельд Д. Типы одиночества/ Дженни де Джонг-Гирвельд, Джоз Раадшелдерс// Лабиринты одиночества: Пер. с англ./ Сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. - М.: Прогресс, 1989. – С.301-319.
5. Лабиринты одиночества/ Пер. с англ./ Сост., общ. ред. и предисл. Покровский Н.Е. - М.: Прогресс, 1989. –624с.
6. Майленова Ф.Г. Два лика одиночества/ Фариды Габделхаковна Майленова // Человек. - 2002. - N2. - 129-135.
7. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года/ Карл Маркс, Фридрих Энгельс// Соч., 2-е изд. - М.: Политиздат, 1974 - Т.42 – С.86-99.
8. Мовчан М.М. Осмислення феномена самотності як проблеми суспільного буття особистості/ Михайло Михайлович Мовчан// Філософські обрії. – Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2005. - Вип.14. – С.141-156.
9. Перлман Д. Теоретические подходы к одиночеству/ Дэниел Перлман, Летиция Энн Пепло// Лабиринты одиночества: Пер. с англ./ Сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. - М.: Прогресс, 1989. -С.152-169.
10. Рогова Е.Е. Проблемная область одиночества в современном обществе/ Евгения Евгеньевна Рогова// Общество: политика, экономика, право. – 2010. - №1. – С.18-24.

11. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр // Пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 639 с.
12. Скорова О.И. Психологические аспекты одиночества/ Ольга Ивановна Скорова. — 12 с. [Режим электронного доступа]: <http://hpsy.ru/public/x2892.htm>
13. Слободчиков И.М. Современные исследования переживания одиночества / И.М. Слободчиков // Психологическая наука и образование. — 2007. — № 3. — С. 27 – 35.
14. Нильс К. По ту сторону одиночества. Сообщества необычных людей./ Кристи Нильс. — Калуга: «Духовное познание», 1993. — 180с.
15. Фромм Э. Мужчина и женщина /Эрих Фромм// Здоровое общество. — М.: ООО «Фирма «Изд-во АСТ», 1998. — С.129-452.
16. Фромм Э. Человек одинок/ Эрих Фромм. — М.: Иностранная литература, 1966. - №1. — С.230-233.
17. Хамитов Н.В. Философия и психология пола: В.2-х кн/ Назип Виленович Хамитов —М.: Изд-во Ин-та общегуманит. исследований; К.: Ніка-Центр, 2001 . — 222 с.
18. Харламенкова Н.Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека. / Н.Е.Харламенкова, И.В. Бабанова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20. — №2. — С 21-28.
19. Шагивалеева Г.Р. Одиночество и особенности его переживания студентами: Монография/ Г.Р.Шагивалеева. - Елабуга: Изд-во ОАО "Алмедиа", 2007. - 157с.
20. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом [пер. с англ. Т.С.Драбкиной]. — М.: Независимая фирма «Класс», 2005. — 576с.
21. Gaev D. Thepsychology of loneliness/ D.Gaev. - Chicago: Adams Press, 1976. - 160p.
22. Gordon S. Lonely in America/ S.Gordon. — New York: Simon & Schuster, 1976.
23. Swader C. The Capitalist Personality Face-to-Face Sociality and Economic Change in the Post-Communist World / Christopher S. Swader. -Routledge: Routledge Advances in Sociology, 2013. — 238 p.

Статья посвящена рассмотрению понятия «одиночество» в контексте социальной психологии. Автор осуществляет реферативный обзор отечественной и зарубежной литературы разных направлений психологии на данную тематику. Систематизируются и описываются основные подходы к пониманию категории одиночества в контексте социальной психологии. Показано авторское видение понятие «одиночество». Оно основано на диалектическом видении данного явления, которое заключается в том, что возникновение одиночества всегда есть результатом двустороннего взаимодействия личности и социума и не может появляться без наличия того или другого.

The article discusses the concept of "loneliness" in the context of social psychology. The author makes a research review of the relevant domestic and foreign psychological literature belonging to various directions. Systematized and described have been main approaches to understanding the category of loneliness in the area of social psychology. The author's view of the concept of "loneliness" is formulated. It is based on the dialectical vision of this phenomenon, which implies that the occurrence of loneliness is always a result of the bilateral interaction of individual and society, and cannot occur without any of these factors.

I. Г. Кондратенко (м.Київ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. З перших днів свого народження людина включена в соціальну взаємодію, в процесі якої вона набуває соціального досвіду, поступово формує власні уявлення про навколишній світ і своє ставлення до нього. Саме в юнацькому віці